

УДК 902:001:8091:378.4(477.83-25)"2001"

В.ЦИГИЛИК, В.КАСЮХНИЧ, Р.ГРИБОВИЧ

**ПОСЕЛЕННЯ РИМСЬКОЇ ДОБИ БІЛЯ СЕЛА СВІРЖ
ПЕРЕМИШЛЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Наведено результати чотирирічних археологічних досліджень на поселенні римської доби біля села Свірж на Львівщині. Крім характерних для черняхівської культури Прикарпаття житлових споруд, вогнищевих і господарських ям, на поселенні відкрито залишки стаціонарної жорнової споруди та гончарних майстерень. Доведено існування на поселенні спеціалізованого гончарного виробничого центру, який забезпечував гончарним посудом також і сусідні околиці. Результати досліджень поселення дають підстави вважати його локальною пам'яткою в навколишньому черняхівському середовищі, можливо, факторією, де крім торгівців були провінційні римські майстри-спеціалісти.

Ключові слова: черняхівська культура, поселення, гончарне мистецтво, жорна.

Дослідження нових пам'яток черняхівської культури, їхнє всебічне вивчення має важливе значення для розуміння соціально-економічних і політичних процесів, які відбувалися в цей період і завершилися формуванням слов'янського етносу. Перша половина I-го тисячоліття нашої ери – це один з найважливіших етапів у процесі формування східнослов'янської народності. Йдеться про підоснову, про етнічні корені, на яких виник східнослов'янський етнічний масив, що виразно засвідчений пам'ятками VI-VII ст н.е. Ще вагомим і необхідним є вивчення тих черняхівських пам'яток, які розташовані на зламі цієї культури. Це, зокрема, стосується і пам'яток басейну Верхнього Дністра. Результати їхніх досліджень, вивчення спільного та особливостей кожної з них, збагачує джерельні матеріали, дає нові штрихи до розуміння та вирішення цієї важливої проблеми.

Однією з таких черняхівських пам'яток згаданого вже регіону, яка ще й виділяється локальними особливостями, є поселення біля села Свірж Перемишлянського району Львівської області.

Географічно околиці Свіржа належать до північної частини Подільського плато, межа якого проходить по лінії Львів-с.Водники-Золочів-с.Бучина. Подільське плато має дуже розчленовану поверхню і за формами рельєфу розділене на декілька районів: Гологори-Вороняки (північний край Поділля), Опілля, Львівське плато, Розточчя.

Північну частину Поділля між Бібркою Перемишлянського району та Золочевим називають Гологороми, а на схід від Золочева – Вороняками. На південь від Гологоро-Вороняцького підвищення розташоване Опілля¹.

Опілля – це дуже розчленований район з горбастими пасмами, що розділені численними річковими долинами. Загальний напрям цих підвищень - з північного заходу на південний схід та південь. Різниця у висоті річкових долин та вододілів доходить майже до 100 м. Покрита подекуди лісами, ця місцевість має мальовничий вигляд.

Поселення в Свіржі розташоване на північній околиці села, приблизно за 700 м на північ від Свірзького замку, на північний схід від хутора Кутик. Воно тягнеться вздовж лагідного південно-західного схилу урочища «Ведмежі стежки», яке переходить у нешироку мокрувату долину з безіменним струмком. Західним краєм урочище підходить до лісового масиву. З північного сходу, по найбільшій висоті, воно обмежене польовою дорогою.

Пам'ятку досліджувалала в 1978-1979, 1984 роках Ранньослов'янська археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН України (тепер Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України). Така увага до поселення зумовлена його особливістю, локальним характером в оточенні черняхівських пам'яток території Прикарпаття і Волині. Нестача коштів на деякий час зумовила припинення досліджень. Розкопки продовжено в липні-серпні 2001 року Перемишлянським загonom археологічної експедиції історичного факультету (НДЛ-81) Львівського національного університету ім. Івана Франка.

На дослідженій загальній площі поселення, що складала 620 м², відкрито три житла, три господарські та дві вогнищеві ями, жорнову споруду, гончарні майстерні, окремі скупчення обмазки.

Усі три виявлені житла заглибленого типу. Перше з них - напівземлянка майже чотирикутної форми із дещо заокругленим південним кутом, орієнтована стінками з деяким відхиленням від сторін світу. Розміри 3,7х4,0 м, глибина 1,35 м від сучасної поверхні. У південно-східному куті простежено материкові виступи-східці, а в північно-західному було вогнище: виліплена на долівці глиняна площадка овальної форми розміром 0,7 х 0,8 м, черинь випалений на товщину 3 см до червоного кольору. На вогнищі було слабе скупчення попелу та вугликів (рис. 1, 1). У гумусному заповненні житла зібрано значну кількість гончарної кераміки, залізний ніж, тваринні кістки.

¹ Ковалевська Т. Львівська область // К.: Радянська школа, 1961. - С.12.

Поряд з житлом за 0,6 м на захід від нього була господарська яма. Вона мала округлу форму діаметром 2,6 м, вирізані в материка її прямовисні стінки переходили в рівне дно, заглиблене на 1,35 м від сучасної поверхні. В заповненні, яке мало велику кількість обмазки та вугликів, знайдено значну кількість гончарної кераміки.

Друге житло (1979) теж напівземлянкового типу. Його контури простежено на глибині 0,35 м від сучасної поверхні. Над північно-східною частиною його заповнення простежувався завал кусків обмазки. Житло мало чотирикутну форму, орієнтоване довгими стінками по лінії північний схід–південний захід. Розміри житлової споруди - 3,8x5,0 м. Вирізані в материка стінки були вертикальними, долівка рівна, материкова, на ній залягав прошарок наносної чорної, сильно втоптані землі товщиною до 5 см. Глибина залягання долівки 1,50 м від сучасної поверхні. Під західною стінкою простежено вирізані в материка виступи-східці. Їхні розміри 0,6x0,8 м.

У північному куті долівки було вогнище. Його черинь розміром 0,5x0,5 м був оточений поставленими на ребро трьома кам'яними плитками розміром 0,3-0,35x0,5 м та товщиною до 10 см. Посередині житла лежала ще така ж плитка.

За всіма ознаками вона прикривала три згадані плитки зверху: виходила своєрідна піч з челюстями всередину житла. На черені виявлено прошарок попелу, вугликів, а також кусок обгорілого дерева (рис. 1, 2).

У гумусному заповненні житла, перемішаному з великою кількістю обмазки, вугликів, виявлено значну кількість уламків гончарної кераміки, уламок пластинчастої бронзової фібули з підв'язним приймачем.

Житло III - це напівземлянка чотирикутної в плані форми, орієнтована довшою стороною зі сходу на захід, а точніше SE-NW. Її розміри 2,4x3,8 м. Вирізані в материковому глинистому ґрунті прямовисні стінки переходили в материкову долівку, заглиблену на 1,0 м від сучасної поверхні.

Посередині долівки було заглиблення неправильноовальної форми, дно якого на 0,20 – 0,25 м нижче рівня долівки.

Під східною стінкою простежено незначне заглиблення розміром 0,6x0,8 м, на дні якого видно сліди дії вогню. Його заповнення, особливо в придонній частині, - це вуглики, попіл, декілька кусочків обгорілого дерева. За всіма ознаками це було вогнище.

В південно-східному куті житла, впритул до вогнища, було підвищення (площадка) чотирикутної в плані форми розміром 0,65x0,95 м. Його висота становила 0,20 м над рівнем долівки (рис. 2).

В гумусному заповненні житла виявлено велику кількість гончарної кераміки, три кам'яні бруски зі слідами їхнього довготермінового використання, свідченням чого є глибокі поздовжні канавки на їхній поверхні (рис.12, 1-3). Там же було знайдено два пряслиця: одне зроблене з стінки горщика (Рис.12, 5), а друге, що мало біконічну форму, випілене з глиняної маси (рис.12, 4).

Металеві вироби засвідчені предметом, що нагадує великий ніж. Описані житла є типовими для свірзького поселення². Зазначимо, що напівземлянкові житла чотирикутної в плані форми характерні для черняхівської культури Верхнього Наддністер'я та Західного Побужжя³. Вони відкриті на всіх поселеннях, де проводили археологічні розкопки. На поселеннях Дем'янів II, Черепин, Незвисько вони становлять єдиний тип житла. На найширше досліджених поселеннях Ріпнів і Бовшів II напівземлянки і землянки зафіксовано разом⁴.

Господарські ями були пов'язані з головними об'єктами: одна з них була біля житла I, а друга - між гончарними майстернями. Їхні розміри майже однакові – діаметр, відповідно, 2,6 та 2,8 м, глибина - 1,35 та 1,42 м від сучасної поверхні. Винятком є яма №3, яка розміщена біля вогнищевої ями. Її діаметр 1,12 м, глибина 0,85 м від сучасної поверхні.

Одна з двох вогнищевих ям мала чотирикутну форму розміром 0,6х0,8 м та глибину 0,8 м від сучасної поверхні. Її стінки додатково підмазані глиною і випалені до червоного кольору.

Друга яма була викопана в темно-бурому перехідному між чорноземом і глиною шарі. Вона мала овальну форму розміром 0,95х1,15 м. Звужені донизу стінки переходили в рівне дно, заглиблене на 0,45 м від сучасної поверхні.

Від високої температури стінки ями випалились на товщину 2 см до червоного кольору. Дно було випалене слабо. Уся яма заповнена суцільним шаром вугликів, попелу з виділенням у ньому окремих

² Цигилик В. Звіти про роботу Ранньослов'янської госпдоговірної археологічної експедиції за 1978 і 1979 роки. Архів ІА НАН України, Київ.

³ Баран В.Д. Черняхівська культура. - К.: Наук. думка, 1981. - С.22-23.

⁴ Баран В.Д. Деякі підсумки досліджень поселень черняхівського типу у верхів'ях Дністра і Західного Бугу // Слов'яно-руські старожитності. - К., 1969 - С.27-36; Цигилик В.М. Нові дослідження поселення в Неслухові // MSROA, T.17, - Rzeszów, 1996. - S.283-284.

кусків деревного вугілля. Знахідок у заповненні ями не виявлено, якщо не рахувати декількох дрібних фрагментів гончарної кераміки черняхівського типу.

Привертає увагу жорнова споруда, відкрита поблизу житла. На побудованому з глини з включенням дрібних кусочків обмазки підвищенні округлої форми діаметром 1,0 м, що мало явні сліди випалення, був вкладений нижній жорновий камінь (половина верхнього жорнового каменя, зірваного та розбитого плугом, була знайдена поряд в трьох метрах). Після зняття цього каменя була розібрана площадка під ним. Виявилось, що підвищення під жорнові камені залягало на заповненні ями діаметром 0,8 м та глибиною 0,75 м від підшви підвищення. Яма була заповнена чорною землею, перемішаною з кусочками обмазки, вугликами, сажею і зберігала сліди додаткового випалення. На заповненні біля самого дна ями лежали верхній та нижній жорнові камені, покладені робочими сторонами один до одного. Діаметр каменів 0,35 м, товщина 6 см. Розміщені в ряд з північної та південної сторони жорен ямки від стовпів діаметром 0,35-0,45 м та глибиною 0,2-0,3 м від рівня виявлення дають підстави вважати, що жорна перебували в якомусь приміщенні, або хоча б під навісом (рис.3).

Жорнові камені, які окремо були на черняхівських поселеннях, свідчили про існування жорнових споруд. Жорнова споруда, відкрита на поселенні в Свіржі, відображає принцип побудови жорен у другій чверті I-го тис.н.е. на нашій території. Зазначимо, що застосування жорен римського типу для помолу зерна було важливим господарським нововведенням: ротаційні жорна підвищували продуктивність праці в чотири рази⁵.

Черняхівські жорнові камені приблизно однакових розмірів. Їхній діаметр становить 40-46 см⁶, тоді як як діаметр свірзьких жорнових каменів - 35 см.⁷

Спробу реконструювати черняхівські жорнові споруди робили декілька дослідників. Зокрема, Е.О.Симонович двічі звертався до цього питання⁸.

⁵ Федоров Г.Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э. // Материалы исследования по археологии СССР (далі – МИА). - 1989. - С.106.

⁶ Магомедов Б. Черняховская культура. Проблемы этноса. - Lublin, 2001. - С.90.

⁷ Цигилик Володимир. Про локальні особливості черняхівського поселення в селі Свірж // *Studia archaeologica* 1. – 1999. - С.36.

⁸ Симонович Е.О. Млинове спорудження перших століть нашої ери на Південному Бузі // *Археологія*. –1952. - Т.6. - С.97-108; Його ж. Спроба реконструкції млина перших століть нашої ери // *Нариси з історії техніки*. - К., 1960. - С.151-157.

Детальне з'ясування будови жорен, спробу їхньої реконструкції зробив П.І.Хавлюк⁹

Підвищення для жорен, подібні до свірзьких, знайдені в черняхівському поселенні на Житомирщині¹⁰. Простежується, однак, певна відмінність у нижніх жорнових каменях (лежаках). На думку П.І.Хавлюка, в нижніх каменях повинно бути лише конічне заглиблення від залізного наконечника дерев'яного стержня, запресованого в округлий отвір верхнього каменя (бігуна). Така ж думка і в Б.Магомедова¹¹. Проте, і нижній камінь, який був уможовнений у глиняну площадку, і нижній камінь, що лежав у заповненні ями, мали наскрізні отвори. Вірогідно, що тут дерев'яний стержень з залізним наконечником був запресований в отвір нижнього каменя (лежака), а верхній камінь, що мав вставлену порхлицю з ямкою в центрі, підтримувався на нижнім. Цим підтверджено висловлене раніше припущення, зокрема, Е.А.Рікмана, що жорна з порхлицею на Подністер'ї були не в XII-XIII ст, а ще в черняхівський час. Це не штучне перенесення конструкції давньоруських жорен у черняхівську культуру¹², а явний доказ, тим більше, що на свірзькому поселенні нема матеріалів давньоруського часу.

Важливим результатом, отриманим під час дослідження поселення біля с.Свірж, є відкриття гончарних майстерень.

Гончарну майстерню відкрито і досліджено в 1984 р. в центральній частині поселення, ближче до болотистої долини. Вже після зачищення другого штиха простежено два скупчення випаленої обмазки, а потім - контури великої споруди.

Це була вирізана в матеріку камера правильної овальної форми, витягнута з півночі на південь. Прямовисні стінки плавно переходили в дно, заглиблене на 1,4 м від сучасної поверхні. Саме дно не було рівним: у південній частині містилася яма неправильної овальної форми, що знижувалась на 0,25 м від рівня дна. Її розміри 2,2x3,0 м. Під східною стінкою ями була глиняна маса, яка по фактурі придатна для виготовлення посуду. Північна частина майстерні була заглиблена значно менше: рівень дна на 0,5 м вище від південної. Під північно-західною стінкою була яма овальної форми розміром 1,1x1,7 м та глибиною 0,15 м від рівня дна.

⁹ Хавлюк П. Про реконструкцію черняхівських жорен //Археологія. – 1977. -Т.24. - С.24.

¹⁰ Винокур И.С. Памятники Волынской группы культуры полей погребений у села Маркуши и Ивановцы //МИА. – 1964. - №116. - С.180-181.

¹¹ Магомедов Б. Черняховская культура. - С.91.

¹² Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. - М.,1948. - С.420-423.

Під східною стінкою проходив материковий останець шириною 0,55 м та висотою 0,6 м, що зв'язував дві випалені площадки, розмішені перед горнами. Другий такий останець був під південно-східною стінкою і теж підходив до південного краю випаленої площадки перед горном. Зазначимо, що обидва останці мали рівну, додатково вимазану зверху глиною поверхню, однакову висоту і могли слугувати полицями для приготовленого до випалу посуду.

На відстані 0,4 м від східного краю споруди був горн (№1). Це вирізана в материк камеру майже чотирикутної форми розміром 1,7x1,8 м. Стінки збереглися на висоту 0,8 м від рівня дна, заглибленого на 1,2 м від сучасної поверхні. В середині камери була материкова перемичка, спрямована з північного заходу на південний схід, що ділила її на дві майже однакові частини. Висота перемички 0,7 м, ширина 0,4 м. Ширина половини камери (від перемички до стінки) 0,6 м. Стінки горна та перемички були додатково вимазані глиною і випалені до червоно-сірого кольору, дно – до червоного кольору. Обидві половини мали окремі продухи довжиною 0,4 м, які виходили всередину майстерні на сильно випалену площадку. Продухи, що мали в перерізі трохи приплюснуту форму (0,3x0,4 м) розміщувалися дещо вище від горна. Стінки продухів були випалені до чорно-сірого кольору (рис. 4; 4а).

Зазначимо, що на випаленій площадці (1,0x1,5 м) перед продухами була випалена глина на товщину 3 см до червоного кольору. Тут виявлено скупчення попелу та вугликів. Попіл та вуглики були і в самих продухах. Тому не можна не брати до уваги, що, крім площадки-череня, вогонь міг горіти і частково в продухах. Урахувати треба і ширину продухів (0,4 м).

У заповненні горна виявлено значну кількість уламків гончарної кераміки.

Другий горн (№ 2) був побудований біля північно-східного краю майстерні. Це також вирізана в материк майже чотирикутної форми камера розміром 1,4x1,6 м. Вертикальні стінки мали висоту 0,60 м, дно заглиблене на 1,0 м від сучасної поверхні. Материкова перемичка шириною 0,26 м та висотою 0,60 м розділяла камеру горна на дві неоднакові частини. В однієї ширина від перемички до стінки - 0,46 м, в другої – 0,60 м. Стінки, як і перемички, випалені до червонувато-сірого кольору, дно – до червоного кольору. Продухи в цілому горні були зроблені на рівні дна і виходили на рівну, випалену площадку (черінь), як і в першому горні. Площадка-черінь перед продухами мала неправильну овальну форму розміром 1,1-1,9 м і була випалена на 3 см

до червоного кольору. На черені, як і частково в продухах, залягав попіл, вуглики.

Щодо будови гончарних горнів треба зазначити, що ні перекриття, ні куполів горнів не простежено.

Ціла гончарна майстерня була заповнена чорною жирною землею, переміщеною з вугликами, кусочками обмазки. Суцільне скупчення кусків обмазки протстежувалась у верхньому шарі центральної частини заповнення, а прошарок вугликів - під західною стінкою. У заповненні була велика кількість уламків гончарної кераміки.

У східній частині розкопу досліджено ще один гончарний горн, що належав до другої майстерні (№2), яка увійшла в стінку розкопу, і дослідити її детально не було змоги.

Як і в попередній майстерні, цей горн - це вирізана в материкку камера, близька до чотирикутної форми, розміром 1,8x2,1 м з майже прямовисними стінками та рівним дном. Стінки мали висоту 0,8 м з виразними слідами переходу в купол, який, однак, не зберігся. Декілька його кусків збереглись на дні горна. Перемичка, яка доходила майже до висоти стінок, місцями була зруйнована. Її ширина сягала 0,45–0,5 м. На стінках, які були випалені до червонувато-сірого кольору, видно сліди додаткового підліплювання глиною, що свідчить про довготривалість використання горна. Простежені в горні продухи були спрямовані на південний схід і виходили в середину майстерні.

У заповненні горна знайдено уламки гончарної кераміки, керамічне пряслице.

Зазначимо, що гончарні горни відкриті на деяких черняхівських поселеннях, зокрема, і в західному регіоні України (Неслухів, Ріпнів II, Сокільники). Відомі вони також на територіях поширення інших синхронних культур. Можна сказати, що на значній території Європи з різноетнічним складом населення в римську добу поширився один тип гончарних горнів – горн з двома камерами: нижньою опалювальною (топка) та верхньою випалювальною.

Досі вважали, що на території лісостепової частини Східної Європи такі горни з'явилися у черняхівській культурі¹³. Однак цю думку спростовано, коли В.Цигилику в процесі досліджень поселення липицької культури біля с.Липівці Перемишлянського району вдалось відкрити двоярусний гончарний горн¹⁴.

¹³Бидзюля В.И., Воляник В.К., Гошко Т.Ю. Черняховская гончарная мастерская из с.Завадовка: Использование методов естественных наук в археологии. - К., 1981. - С.114.

¹⁴Цигилик В.М. Поселення липицької культури поблизу села Липівці на Львівщині // Матеріали і дослідження археології Прикарпаття і Волині (далі – МДАПВ). - Львів, 1995. – Вып.6. - С.130-133.

Виробництво гончарного посуду в черняхівській культурі засвідчене, як звичайно, індивідуальними майстернями, які були окремими горнами. Однією з таких майстерень є відкрита біля с.Журівка наземна споруда (3x5 м), на краю якої був гончарний горн.¹⁵

На поселенні в Свіржі маємо не поодинокі горни, а зосереджені в одному місці великі гончарні майстерні стаціонарного типу, що творили гончарний виробничий центр. Такі горни могли працювати протягом цілого року. Від горнів зі Свіржа інші черняхівські горни відрізнялись конструктивно. Порівнюючи типи двох'ярусних горнів, передусім простежуємо різницю в формі підпори для перекриття (рушту) з отворами, що відділяє нижню камеру від верхньої – випалювальної. Горни, як звичайно, мали невисоку підпору (“козел”), а тому нижня камера була досить низькою (взяти хоча б Ріпнів II). У Неслухові перекриття опиралось на циліндричний материковий стовп. Такі ж горни з підпорою–“козлом” відомі на території Молдови (Слободзея Душка)¹⁶. На материковий (лесовий) стовп-підпору опиралось перекриття і в горнах гончарної майстерні в с.Завадівка¹⁷.

Важливим елементом конструкції гончарних горнів є те, що підпора не розділяла нижньої камери повністю на дві частини. На відміну від них, у горнах зі Свіржа вогонь горів на спеціальних площадках перед продухами, а частково і в продухах, але не в самій нижній горновій камері. Туди надходило лише гаряче повітря і, до того ж, окремо в обидві половини горна, які були розділені високою і досить товстою перемичкою, про що зазначено вище. Це ніби два горни під одним куполом. Проте перекриття, яке б опиралось на перемички та ділило горн на нижню і верхню камери, простежити не вдалось. Горни зі Свіржа на нашій території виділяються локальною особливістю. Подібні конструкції для них відомі з території Румунії (поселення Крингаш у районі Бухареста).¹⁸ Там горн також мав не круглу, а овальну форму, суцільна стінка-перемичка ділила камеру на дві частини.

¹⁵ Сьмонович Э.А. Гончарная мастерская III - в.в. нашей эры в Журавке // Краткие сообщения Института Археологии АН СССР (далі КСИА). – 1966. - Вып.107. - С.117-121; Бофинский А.А., Гусаков М.Г. Реконструкция гончарной мастерской III-IV в.в. – Советская археология (далі СА) – 1973. - №1.- С.150-162.

¹⁶ Федоров Г.Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э. // Материалы исследования по археологии СССР (далі – МИА). - 1989. - С.125.

¹⁷ Бидзиль В.И., Воляник В.К., Гошко Т.Ю. Черняховская гончарная мастерская из с.Завадовка: Использование методов естественных наук в археологии. - К.,1981. - С.115.

¹⁸ Zirra V, și Tudor M. Grângași santierul archeologie //Bucuresti., Studii și referate privind istoria României, p.I - Bucuresti,1954. - S.309-313.

Гончарні майстерні з горнами аналогічної конструкції добре відомі з синхронного виробничого центру в Іголомії біля Кракова. В тих горнах простежено залишки перекриття (рушту), а також стінок куполу¹⁹.

Наявність на невеликій площі двох гончарних майстерень свідчить про існування на поселенні в Свіржі масового спеціалізованого виробництва гончарного посуду. Воно і є доказом розвитку високоспеціалізованого гончарного ремесла на цій території.

Головну кількість знахідок, отриманих під час дослідження свірзького поселення, становить гончарна кераміка і зовсім не виявлено ліпної. Вона теж має локальні особливості. Відомо, що гончарну кераміку з черняхівських пам'яток Верхнього Подністер'я і Південно-Західної Волині, як і з інших регіонів поширення черняхівської культури, поділяють на окремі підгрупи: кераміка з відмученої глини; кераміка зі значними домішками піску та шершавою поверхнею; кераміка з невеликими домішками піску. Польовими дослідженнями доведено, що на Свірзькому поселенні нема кераміки, що виготовлялась з відмученої глини. Натомість зафіксовано тільки посуд з домішками піску в тісті.

Дослідники черняхівської культури схиляються до думки, що гончарний посуд з домішками піску в тісті використовували лише для приготування їжі та зберігання припасів, а парадним столовим був тонкостінний з вигладженою поверхнею. Однак на поселенні в Свіржі ситуація інша: всі форми кераміки мають домішку піску в тісті. Іншої делікатнішої кераміки не виявлено. В цьому теж виявляється якийсь особливий, локальний характер поселення.

Кількісно більшу групу утворює кераміка, що має в тісті значні домішки піску. Поверхня шершава, червоно-сірого або темно-сірого кольорів, випал добрий. На стінках деяких посудин, особливо в нижній частині видно коротенькі вглиблені лінії, що утворились від зерен піску, що випали в процесі обточування на гончарному колі. Як видно з форми посудин, вони головню, були призначені для приготування їжі або зберігання припасів. Це горщики та піфосоподібні посудини. Горщики мають випуклі бочки, що плавно звужуються донизу, підняті, добре виражені плічки, невисоку шийку, дещо потовщені, розхилені вінця, найчастіше з заокругленим краєм. Денця, як звичайно, на плоскому піддоні. На плічках горщики прикрашені горизонтальними вглибленими лініями або пружками (рис. 5; 6, 1-3; 7, 1). За розмірами горщики різні: діаметр вінець від 9 до 17 см.

¹⁹ *Dobrzańska Halina. Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. Krakowskie. - Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1990. - С.59-63, табл. LXI, LXXII.*

Значна частина горщиків мала біконічну форму з виразним, або більш плавним перегином бочків, невизначиними плічками, розхиленими назовні вінцями з заокругленим краєм, або гранчасті з окрайкою (рис. 8, 7,11,12,14-17). В окремих горщиків плечики відділені від шийки уступцями.

Частина біконічних горщиків орнаментована вглибленими прямими горизонтальними лініями (рис. 8, 1,6,7,11,17). В одному випадку горщик був прикрашений двома паралельними горизонтальними лініями, між якими проходила зигзагоподібна лінія (рис.8, 14). Є також горщики, прикрашені одним, або двома горизонтальними пружками (рис. 8, 13). Зазначимо, що біконічні горщики теж були різних розмірів. Діаметр їхніх вінець коливається від 9 до 18 см.

Кружальні горщики з домішкою піску в тісті поширені на всій території черняхівської культури.²⁰ Однак зауважено, що вони зустрічаються виступають вони разом з гончарною керамікою, виготовленою з відмученої глини. Хоча на Верхньому Подністер'ї і Західному Побужжі яка ж саме є в меншій кількості, однак виступає на всіх пам'ятках (Ріпнів II, Неслухів, Черепин, Тарасівка, Бовшів та ін.). На поселенні в Свіржі, як уже сказано, такої групи кераміки нема. Навіть характерні і поширені в черняхівських пам'ятках ребристі миски тут трапляються зрідка і всі виготовлені з глини з домішкою піску (рис. 8, 9,10,18; 7, 2; 9, 1-5).

Миски є другим характерним типом посуду на черняхівських пам'ятках. У верхів'ях Дністра і Західного Бугу гончарні миски, виготовлені з відмученої глини, трапляються вже під кінець II-на початку III ст. н.е., тобто з появою черняхівської культури²¹, хоч зрідка виявляємо їх уже в липицькій культурі тільки під кінець її існування (Верхня Липиця, Ремезівці). На території Південно-Східної і Центральної Європи, зокрема, на кельтських пам'ятках вони відомі вже з кінця I тисячоліття до н.е.²²

²⁰ Гончаров В.К. Могильник культури полей погребений у с. Переяслава-Хмельницького // КСИА АН УССР. - К., 1955. - Вып.4. - С.37, рис.6; Федоров Г.Б. Население Прутско-Днестровского Междуречья // МИА. - 1960. - № 89, рис.29-30; Баран В.Д. Поселения первых столетий нашей эры біля села Черепин. - К., 1961. - С.57-58, Табл. XI, 1-9; Табл. XII, 1,3,4,7,8; Баран В.Д. Черняхівська культура. - К. 1981. - С.89-91; Симонович Э.А. Орнаментация черняховской керамики // МИА. - 1964. - Вып.116.- С.275-277, рис.1.; Цыгылык В. Работы в Львовской и Черновицкой областях.//АО 1982 года. - М.: Наука, 1984. - С.338; Цыгылык В.Н. Поселение в селе Свирж Львовской области.// Археологические открытия (далі АО) 1984 года. - М.: Наука, 1986. - С.322-323.

²¹ Баран В.Д. Черняхівська культура. - С.87.

²² Filip I. Keltov ve stredni Europe. - Praha, 1956, табл. XCVI, 13.

Гончарні миски на поселенні в Свіржі трапляються зовсім зрідка. За формою (ребристі) вони аналогічні до мисок з інших черняхівських поселень, де ця форма посуду дуже поширена.²³ Однак миски зі Свіржа, як і горщики, мають у тісті значні домішки піску. Від цього вони втрачали парадний вигляд, а тому не мали широкого використання, як миски з відмученої глини.

На відміну від мисок дуже характерною і поширеною формою посуду на поселенні в Свіржі є великі піфосоподібні посудини. Вони мали практичне використання, зокрема, для зберігання зерна, муки, круп. Піфоси виготовляли з глини зі значними домішками грубозернистого піску, кварцу. Мають шершаву поверхню темно-сірого або коричневого кольору, випал добрий. Сильно випуклі стінки піфосів переходять у широкі, горизонтально сформовані вінця, які здебільшого заходять до середини посудини, а назовні виходить лише незначний край – «беріг» (рис. 10, 1-10; 11, 1, 4).

Винятком є два піфоси: в одного з них широкі горизонтальні вінця майже наполовину виступають назовні стінок (рис. 11, 2), а в іншого зовнішній край вінця був профільований горизонтальною канавкою (рис. 11, 3). Ширина вінця буває різна – від 4 до 7 см. Розміри піфосів теж різні: діаметр їхніх вінця коливається від 24 до 40 см.

В орнаментуванні піфосів застосовували паралельні горизонтальні вглиблені лінії, пружки, а горизонтальна поверхня вінця іноді мала неглибокі виїмки (рис. 10, 2, 9). На відміну від досить поширеного в черняхівський час на Верхньому та Середньому Подністер'ї орнаменту у вигляді багаторядних хвилястих ліній²⁴, така форма орнаментування не знаходила на Свірзькому поселенні широкого застосування. Це теж свідчить про особливий характер поселення в Свіржі.

Необхідно зазначити, що піфосоподібні посудини з шершавою поверхнею з'явилися в IV ст н.е., а в більш ранніх комплексах черняхівської культури Верхнього Подністер'я, не кажучи вже про липицьку культуру, вони не зафіксовані.

Отже, піфоси на поселеннях нашої території є хронологічною ознакою культурної належності до черняхівської культури. До керамічних виробів крім посуду, належать також пряслиці. Одне з них

²³ Цигилик В. Археологічні дослідження нижнього шару поселення Ріпнів II // МДАПВ. - 1995. - Вып. 6. - С. 188-190.

²⁴ Сымонович Э.А. Орнаментация черняховской керамики // МИА. - 1964. - Вып. 116. - С. 336-345.

виготовлене зі стінки горщика (рис. 12, 5), а два інших виліплені з глини, в якій були домішки шамоту (рис. 12, 4).

Серед металевих предметів на поселенні виявлено залізні ножі, наконечник списа, рільниче знаряддя (істик?), уламок бронзової фібули.

Один ніж мав рівну спинку леза та клиноподібний черенок. Перехід спинки в черенок різкий, а леза – більш плавний. Довжина ножа 11 см (рис. 10, 15). Від іншого ножа зберігся уламок леза.

Наконечник списа мав ромбоподібну форму вістря довжиною 8 см, яке плавно переходило в округлу в перерізі втулку довжиною 5 см (рис. 10, 14). Наконечник істика - це пластина шириною 3 см, яка в один кінець трохи розширювалась, а в іншому кінці мала вертикальну втулку для кріплення дерев'яної ручки (рис. 10, 13).

Частково збережена бронзова фібула мала пластинчасту в перерізі, різко зігнуту дужку з виразним переходом за допомогою двох бічних виїмок у ніжку. Кінець ніжки зігнутий у зворотному напрямі й обв'язаний довкола дужки в місці її переходу в ніжку, він утворював приймач голки. Фібули такої форми належать до типу арбалетних і датовані III–IV ст. н.е. (рис. 10, 17).

Результати досліджень свірзького поселення свідчать, що всі згадані форми посуду мають відповідні аналогії в керамічних комплексах черняхівських поселень Верхнього Подністер'я і Західного Побужжя. З урахуванням цього, а також наявності уламка бронзової фібули підв'язного типу, поселення можна зачислити до черняхівської культури. Попередньо його можна датувати III–IV ст. н.е.

Водночас, зазначимо, що поселення в Свіржі має свої локальні особливості. Наявність великих гончарних майстерень дає підстави припускати, що тут міг бути виробничий центр з виготовлення гончарної кераміки з метою продажу за межі поселення. Крім того, для черняхівських поселень згаданого регіону (Ріпнів II, Ріпнів Ракобути, Тарасівка, Чижиків, Черепин, Ремезівці, Бовшів II, Дем'янів) характерною є наявність значної кількості ліпної кераміки. Гончарну кераміку зі згаданих пам'яток поділяють на три підгрупи, в тому числі на посуд, виготовлений з очищеної глини (миски, частина горщиків). На відміну від цієї характерної для черняхівських пам'яток властивості, на поселенні в Свіржі виявлено винятково гончарну і до того ж однорідну за фактурою кераміку. Всі горщики, миски, піфоси виготовлені з глини зі значною домішкою піску, поверхня шершава коричнювато або темно-сірого кольору. Це дає підстави припускати, що поселення в Свіржі є виявом існування локальної групи пам'яток у черняхівській культурі Верхнього Подністер'я. Не можна не брати до

уваги також того, що тут була римська факторія, де, крім торгівців, могли перебувати і провінційні римські гончарі.

Стосовно датування поселення, то, на думку В.Д.Барана, наявність на поселенні великої кількості піфосів є хронологічною ознакою, оскільки в Лісостеповій Україні ця форма посуду з'явилася лише в IV ст. н.е.²⁵

Не суперечить цьому і виявлена на поселенні згадана вже частина бронзової фібули підв'язного типу, яку за відповідними аналогами датовано III–IV ст. н.е. Все це дає підстави датувати поселення IV ст. нашої ери і вважати його локальною особливістю в черняхівському середовищі.

Отже, Свірзька локальна група поселенців римської доби є особливою пам'яткою серед інших археологічних пам'яток, які творили підоснову у формуванні ранньослов'янської етнокультурної спільноти.

V.Tsygulyk, V.Kasyuhnych, R.Grybovych

THE SETTLEMENT OF THE ROMAN AGE NEAR THE VILLAGE SVIRZH IN PEREMISHYANSKA DISTRICT OF LVIV REGION

The article gives the results of the 4-year archaeological research in a settlement of the Roman Age near the village Svirzh in Lviv region. Besides typical buildings of Cherniahiv culture in Trans-Carpathian fire and household pits, trases of stationary millstone building and potter workshops were found in this settlement. The results confirmed the existence of a special manufacture center which provided neigybor surroundings with pottery. The results of the investigation led us to consider the sttlement to be a local relis in Cherniahiv ntighbourhood, perhaps factorium, where besides merchants, the Roman provincial craftsmen were situated.

Key words: Cherniahiv culture, settlement, millstone building, pottery workshops.

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2002
Прийнята до друку 10.05.2002

²⁵Баран В.Д. Черняхівська культура. - К. 1981. - С.92

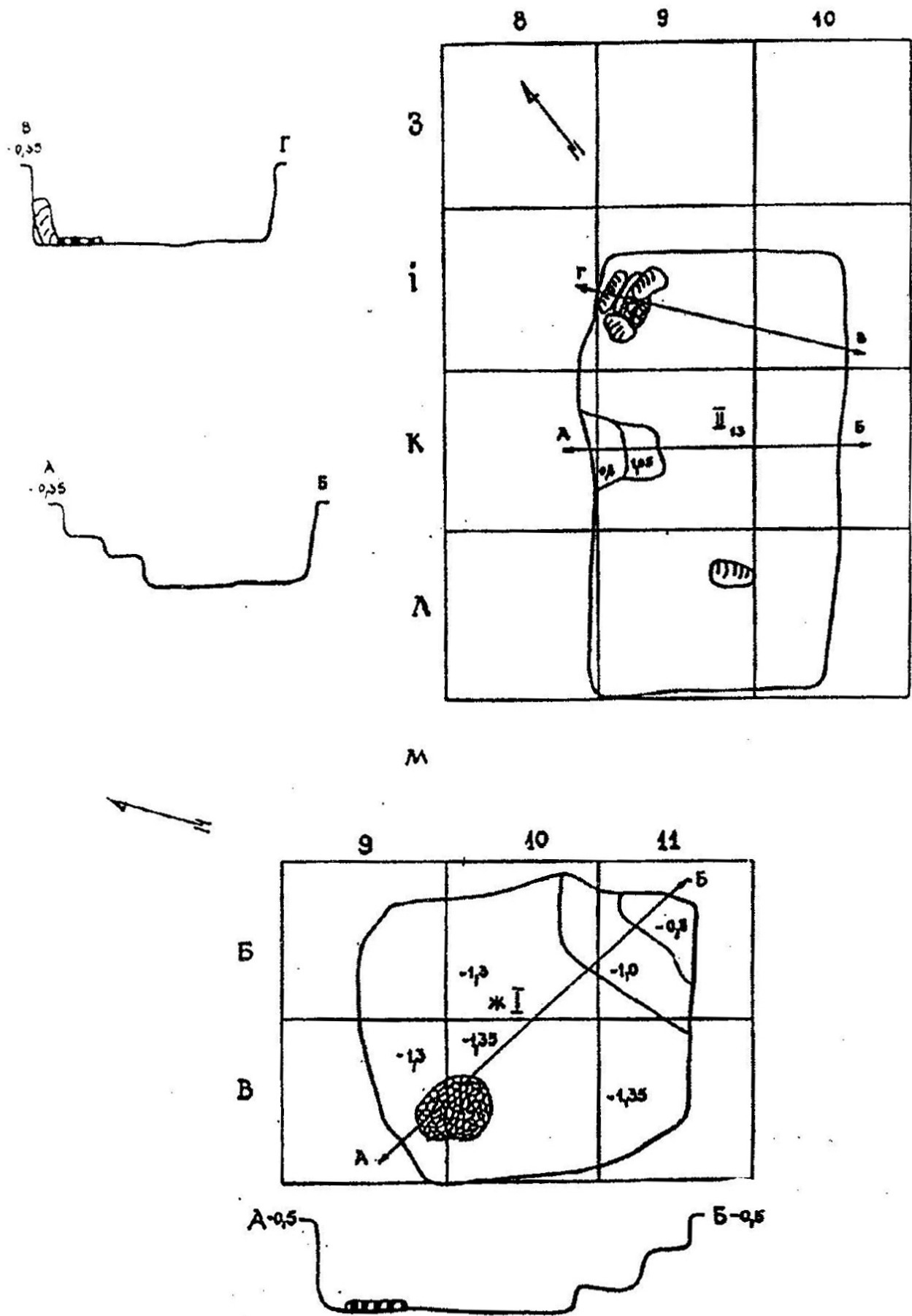

Рис. 1. Свірж-2001. Плани та перерізи жител I-II.

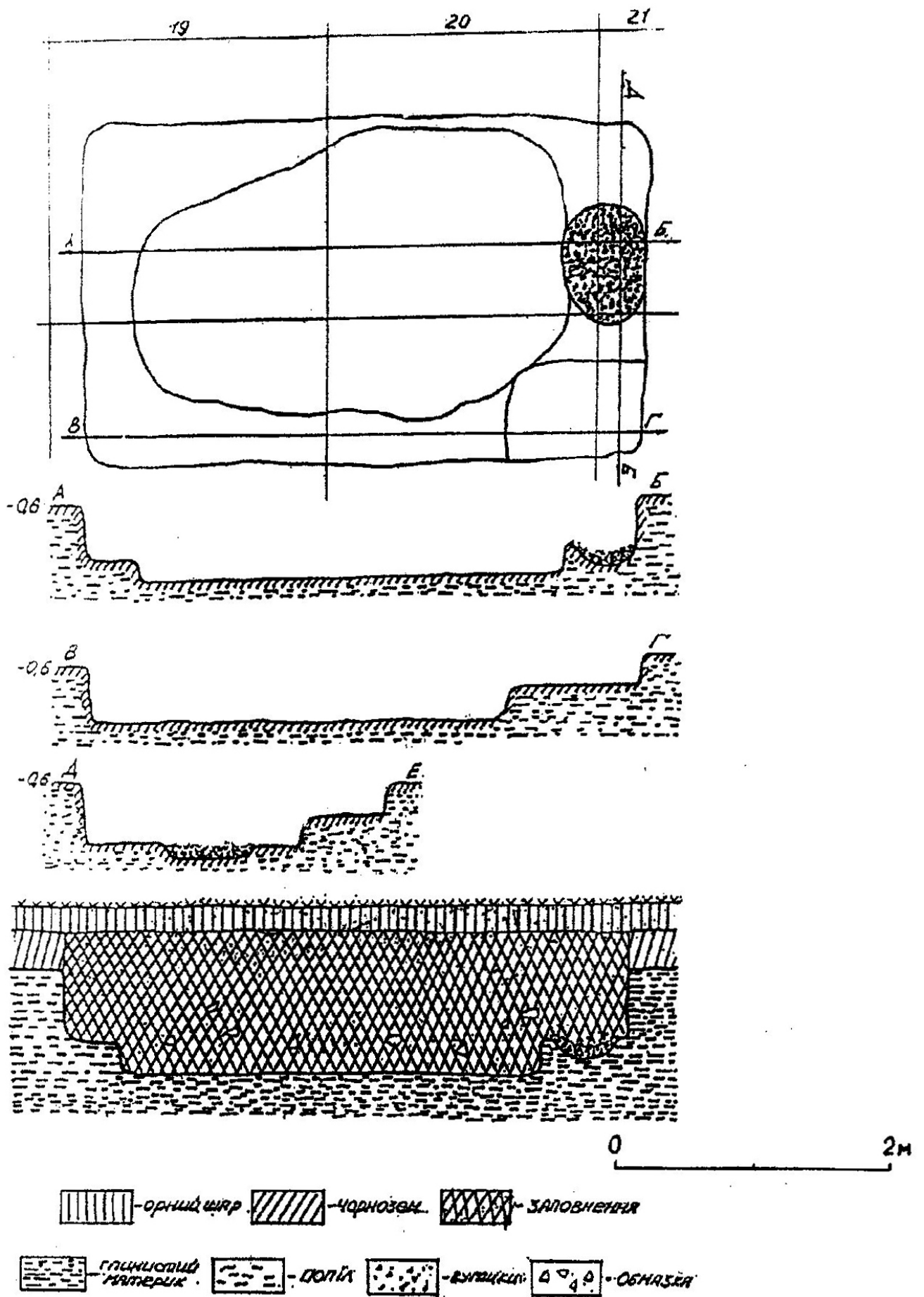

Рис. 2. Свірж – 2001. План та перерізи житла І.

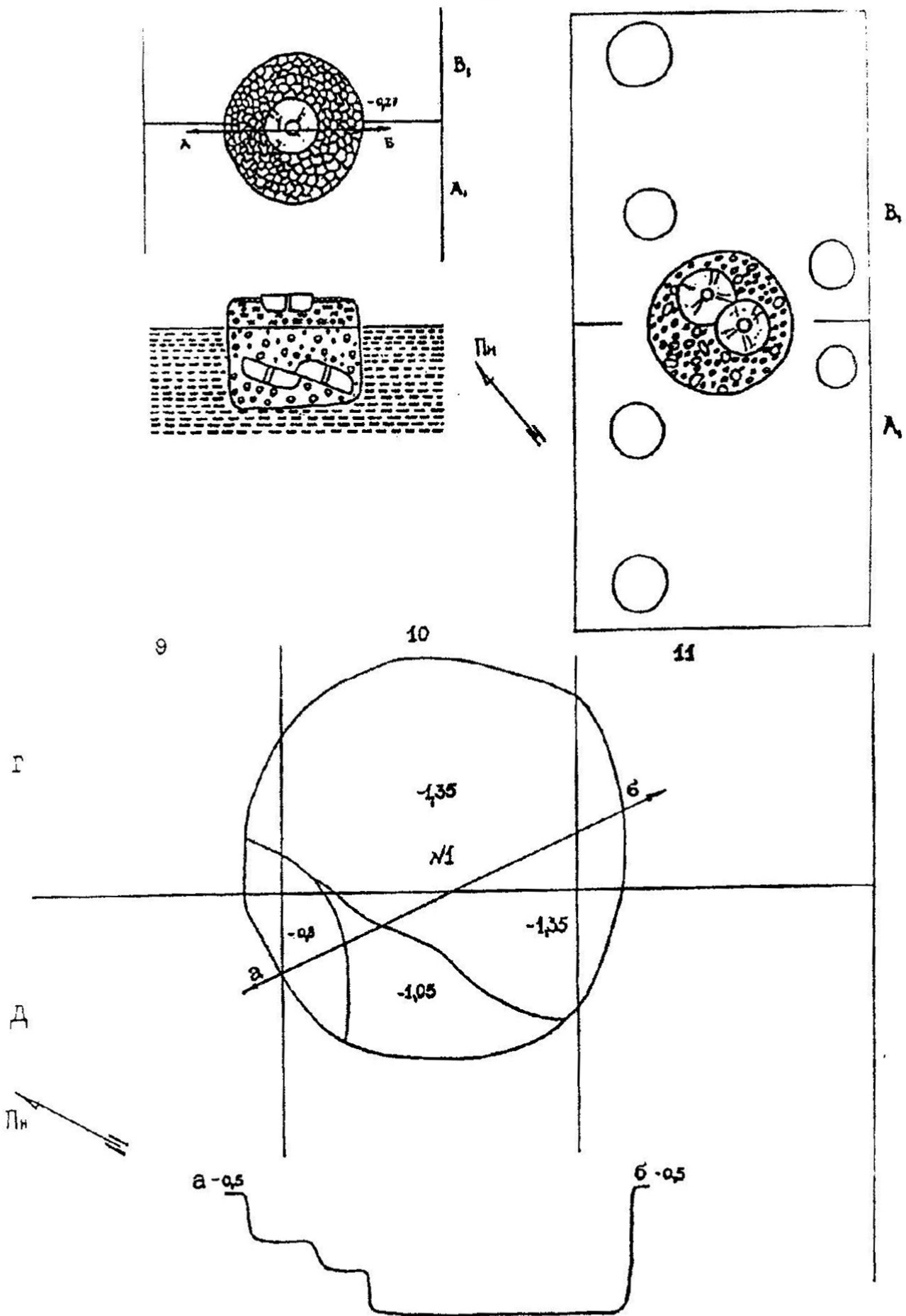

Рис. 3. Плани та перерізи жорнової споруди з поселення в с.Свірж.

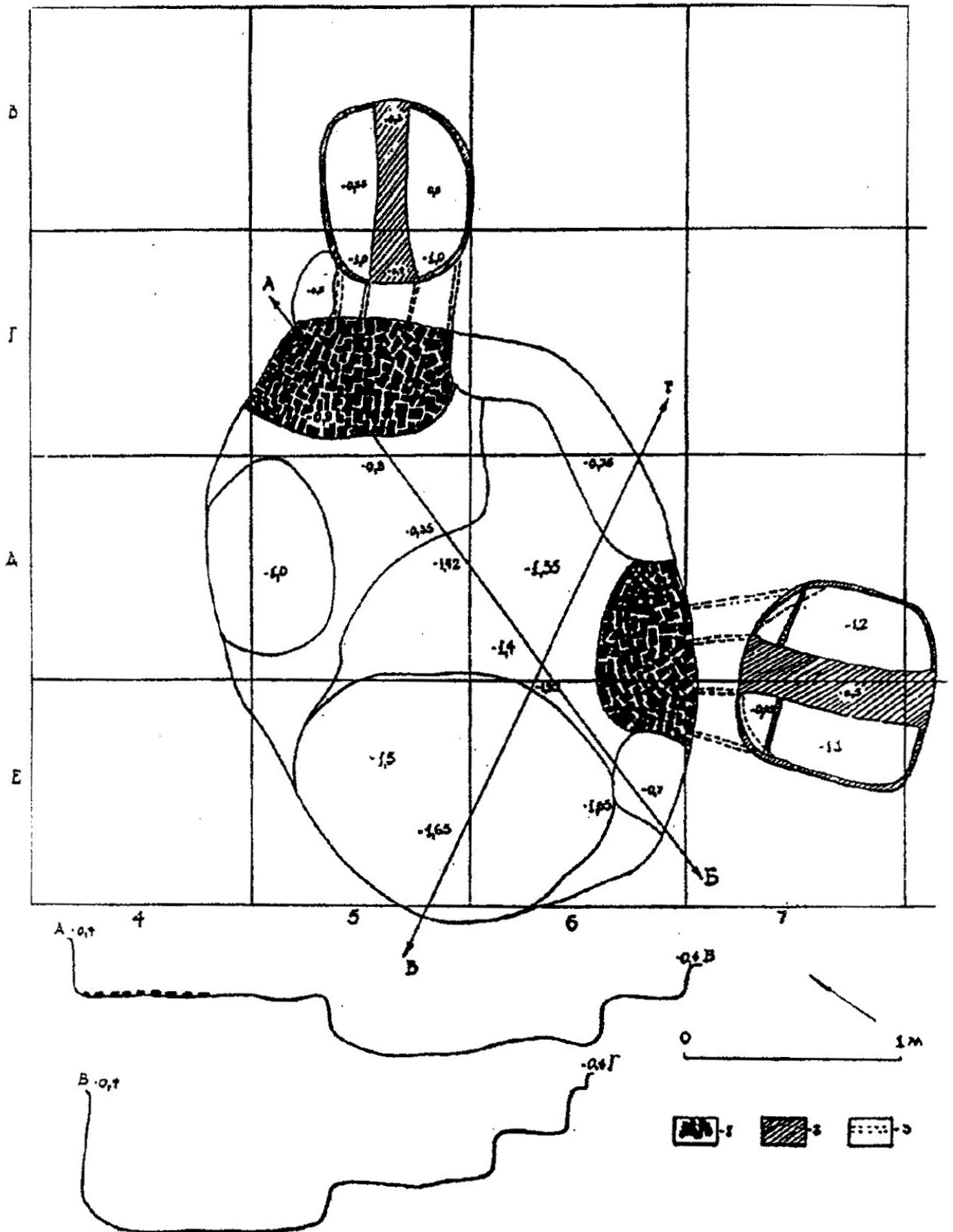

Рис. 4. План та переріз гончарного горна з поселення в с. Свірж.
 1 – стінка горна; 2 – перемичка; 3 – контури продуків.

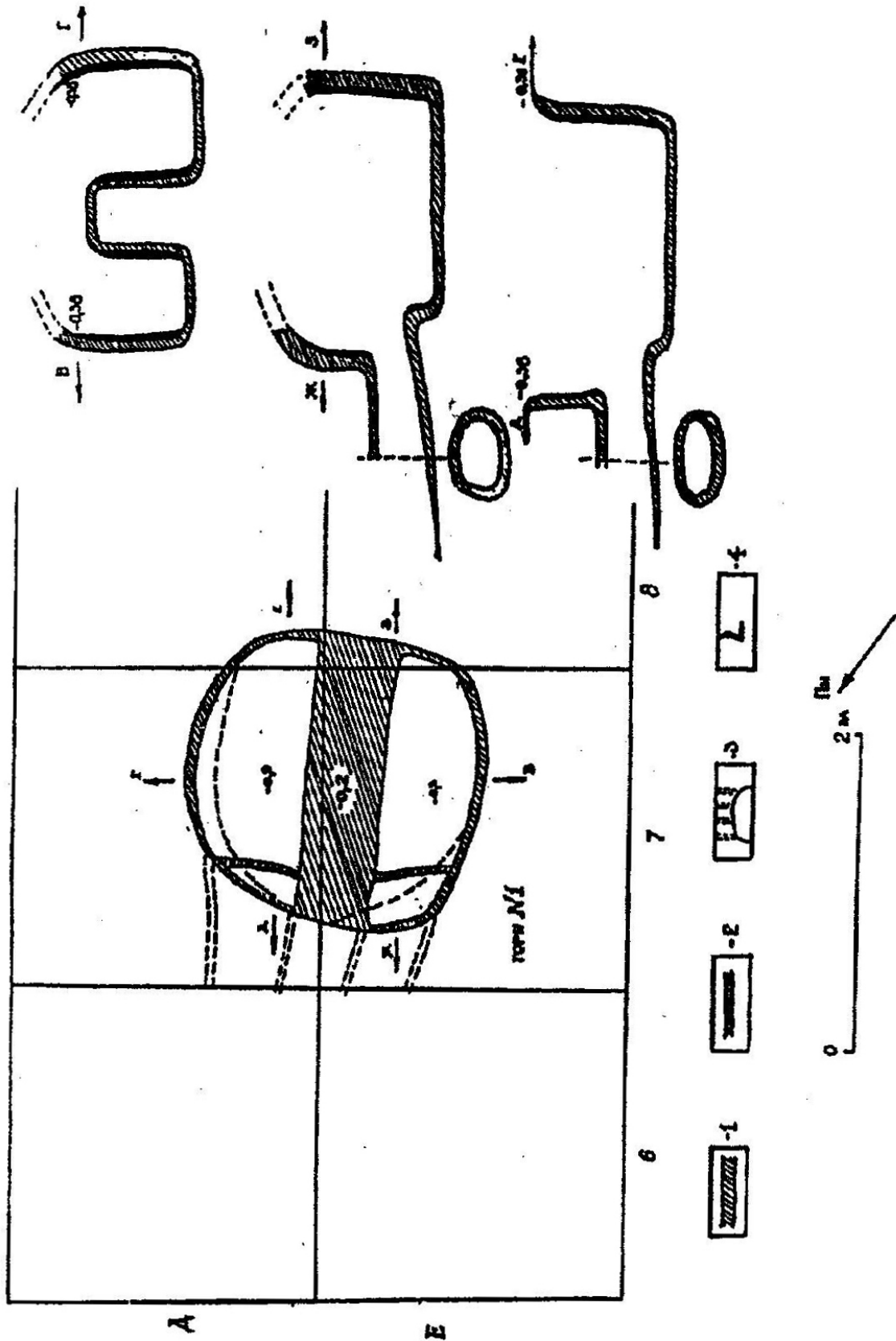

Рис. 4, а. План та переріз гончарної майстерні з поселення в с. Свірж.
 1 – випалена глина (черинь); 2 – випалені стінки; 3 – контури продуктів.

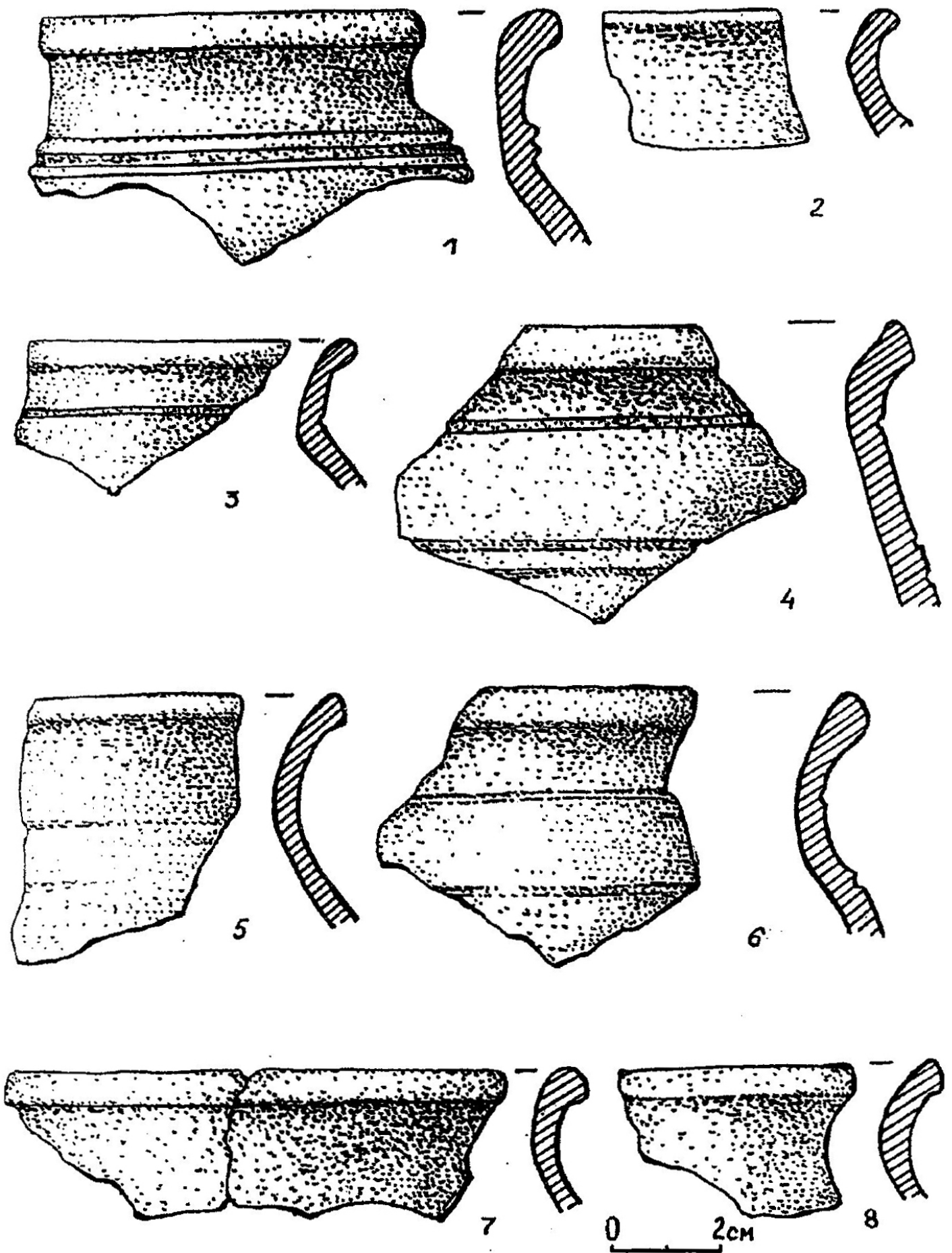

Рис. 5. Фрагменти гончарної кераміки з житла I.

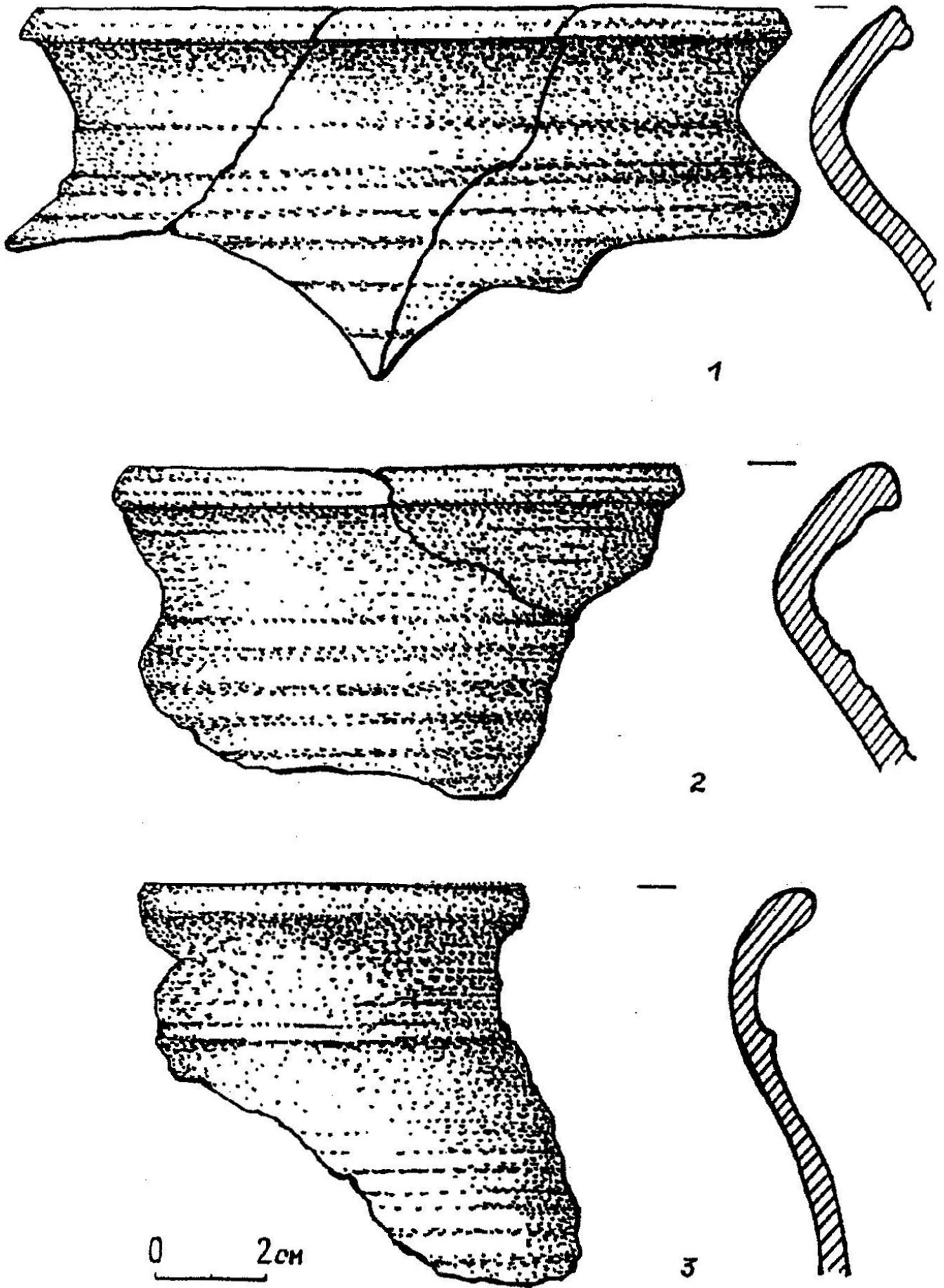

Рис. 6. Фрагменти гончарної кераміки з житла І.

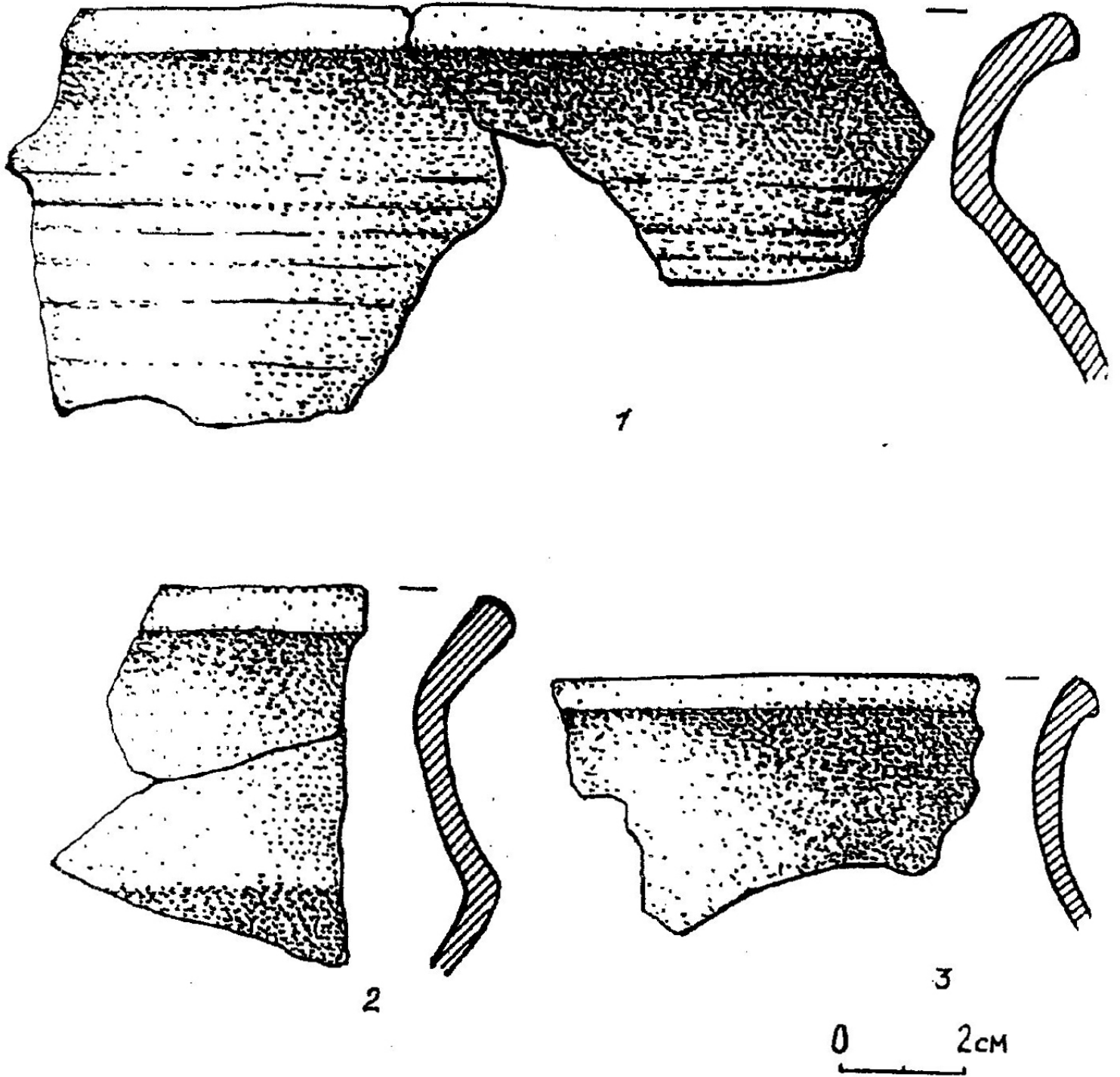

Рис. 7. Фрагменти гончарної кераміки з житла I.

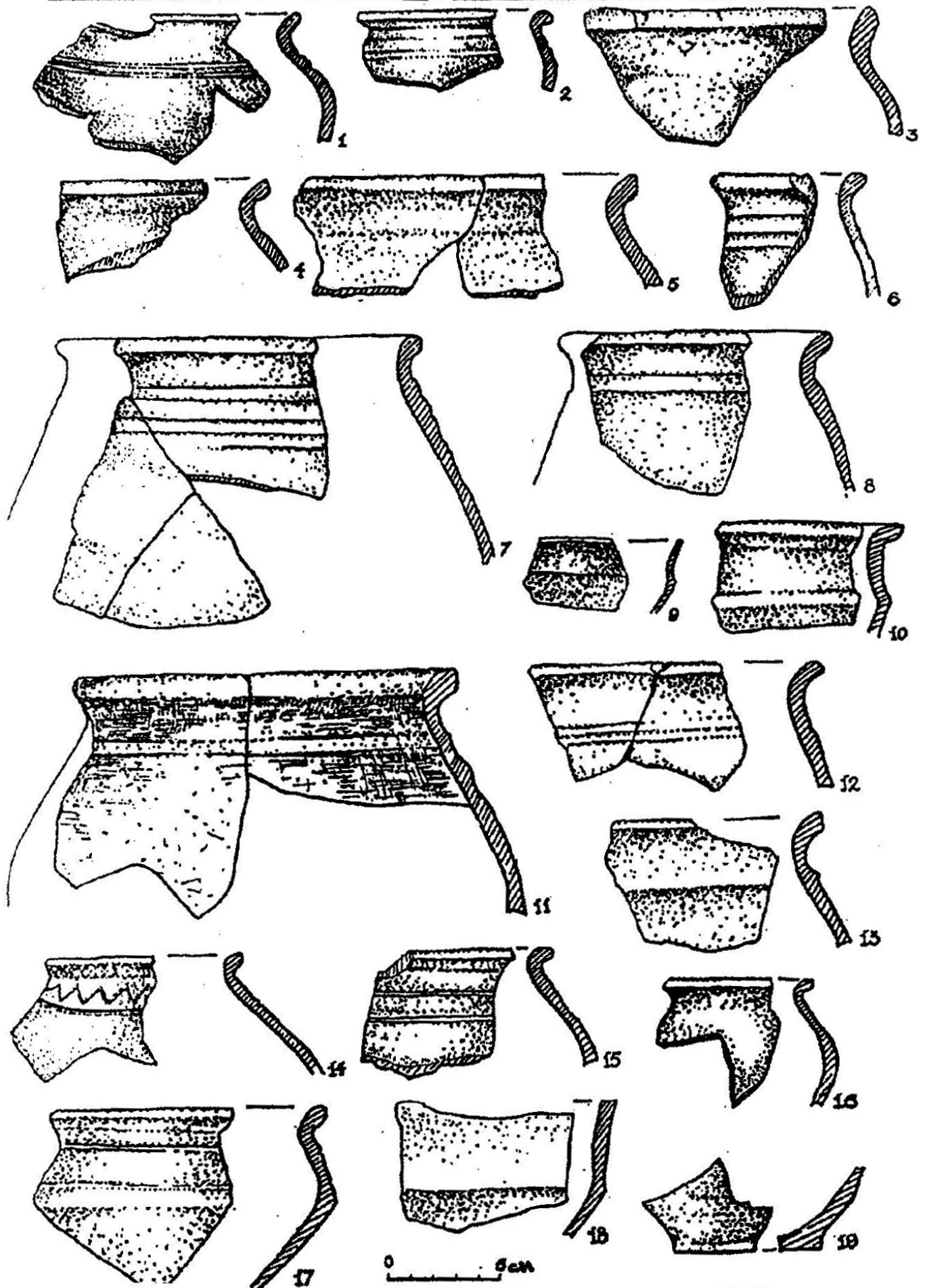

Рис. 8. Фрагменти кераміки із заповнення споруд. 1, 2, 10, 15, 18 – з житла II; 3, 4, 7, 8 – з горна №1; 5, 11, 12 – заповнення майстерні; 9, 14 – яма №1.

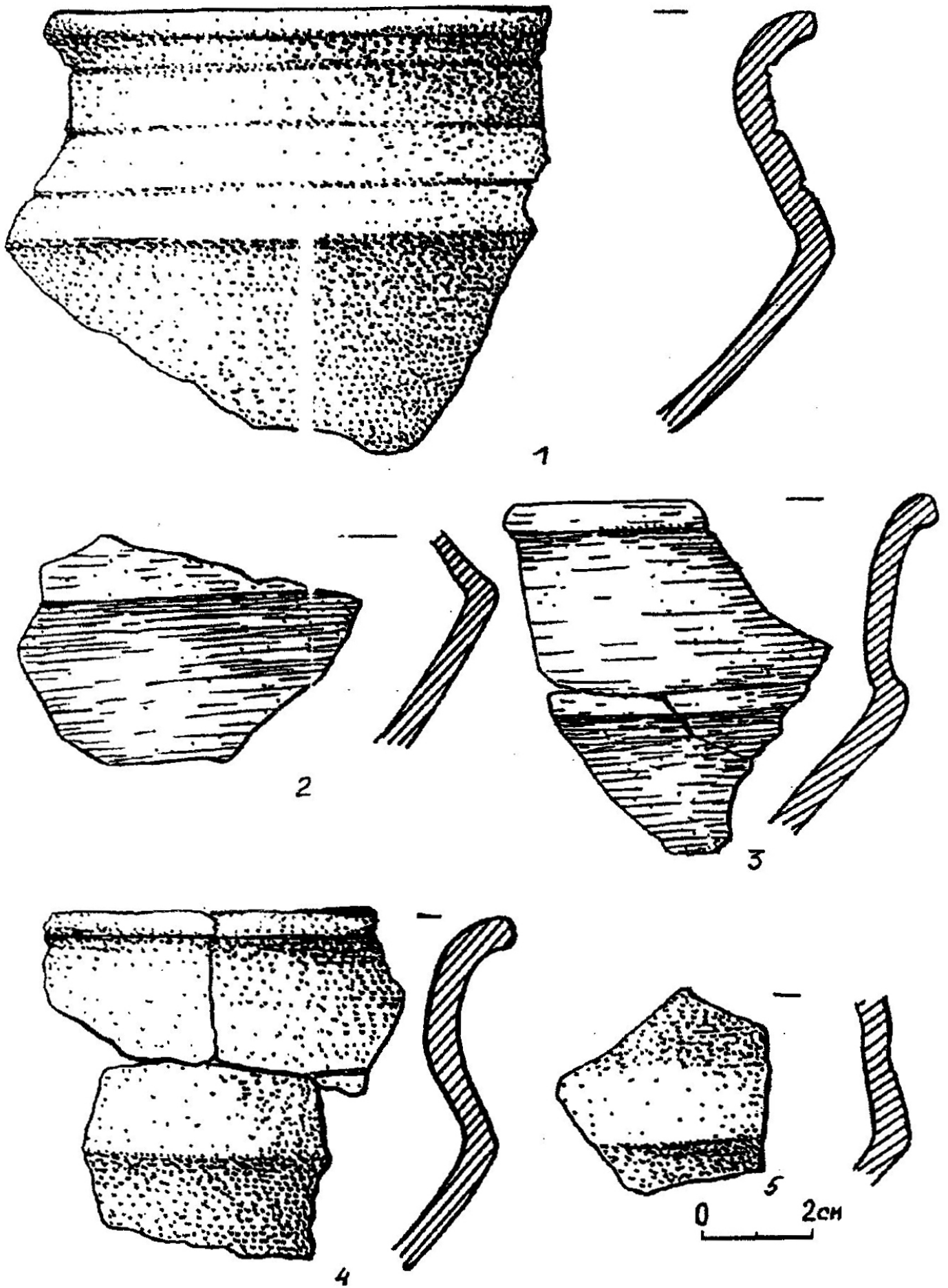

Рис. 9. Фрагменти гончарних мисок з житла I.

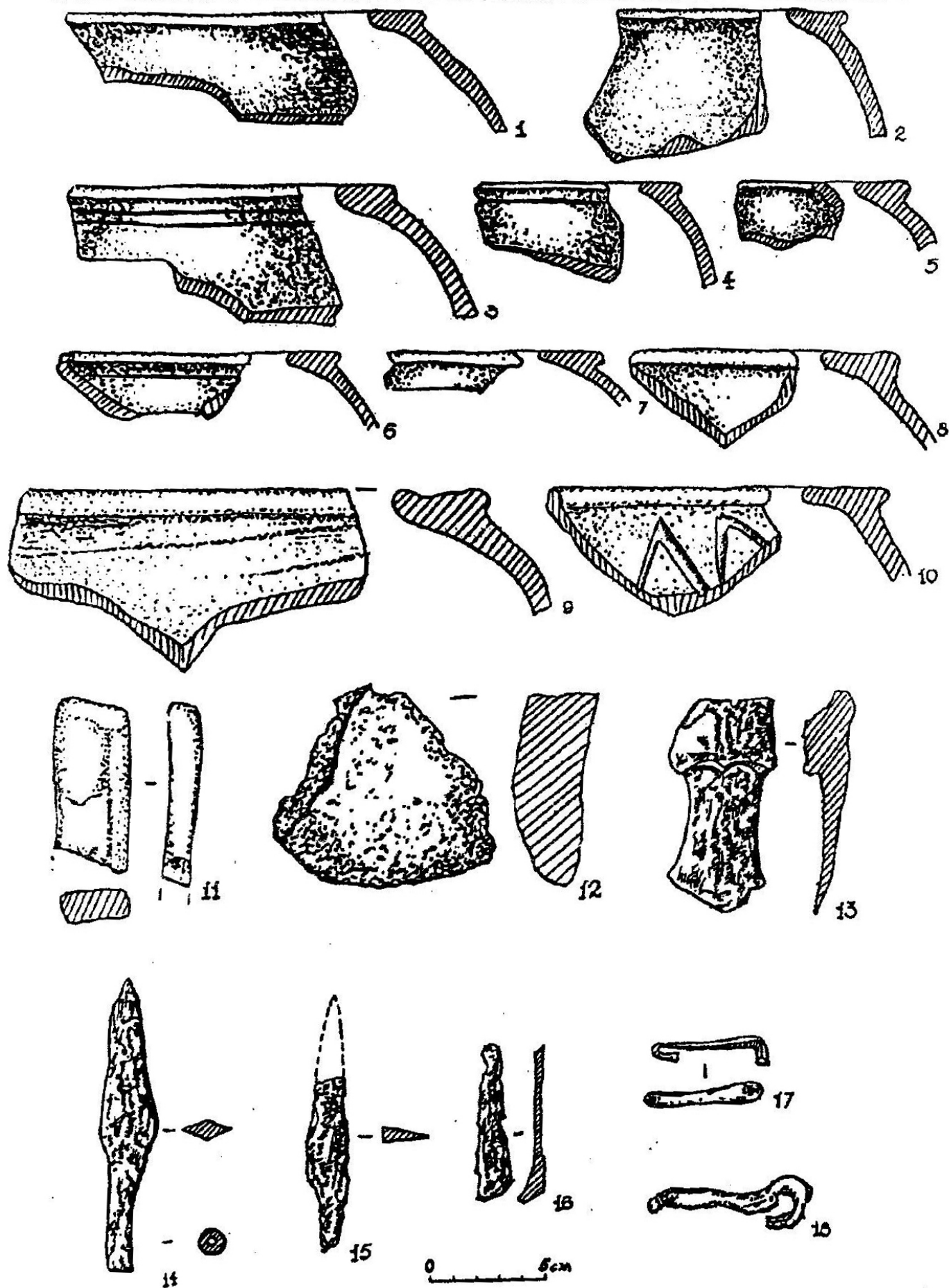

Рис. 10. Знахідки з поселення черняхівської культури в с.Свірж. 1-10, 13 – фрагменти керамічного посуду; 11 – кам'яний брусок; 12 – фрагмент жорнового каменя; 14-16 – залізні ножі; 17-18 – фібули.

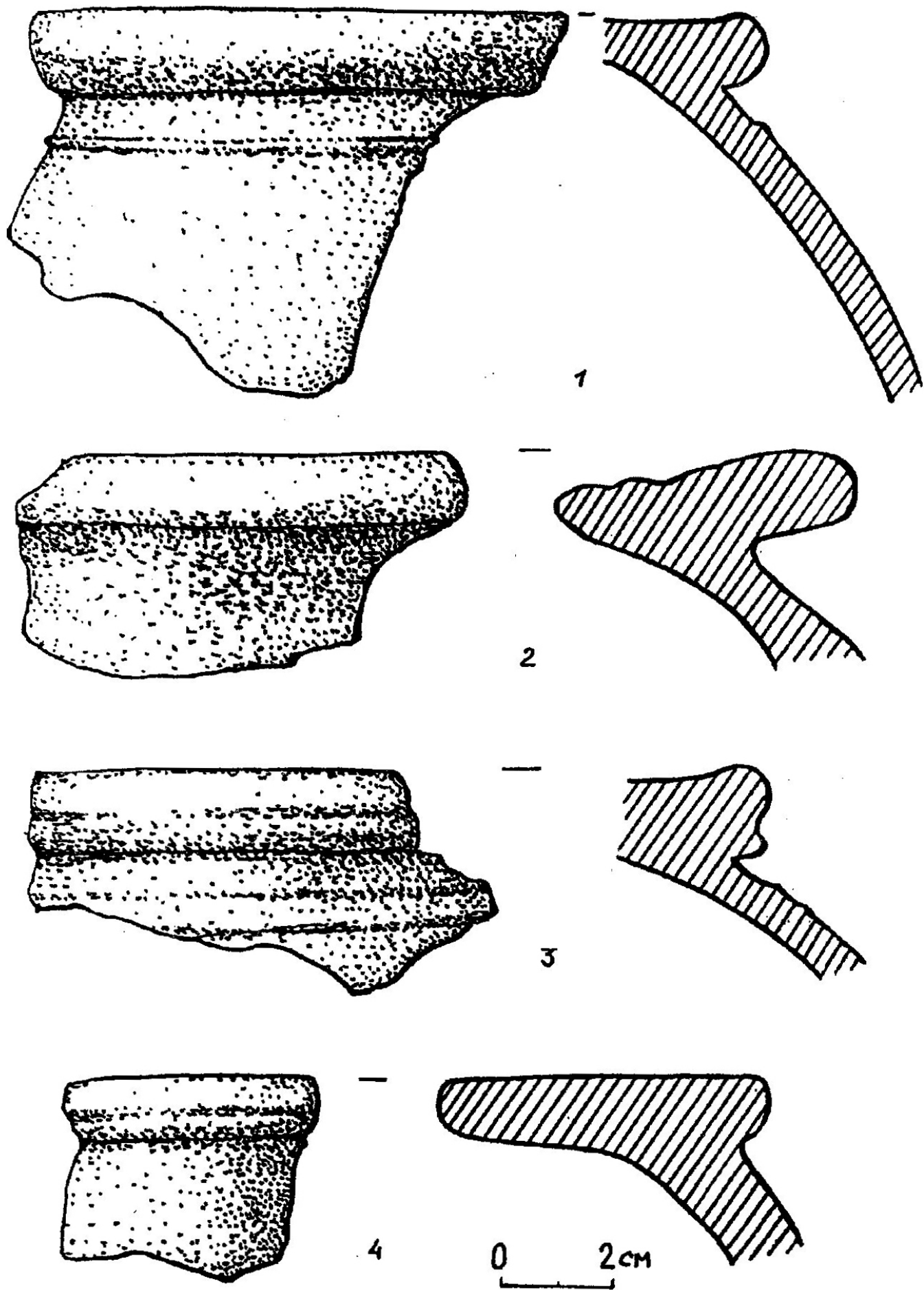

Рис. 11. Фрагменти піфосів з житла І.

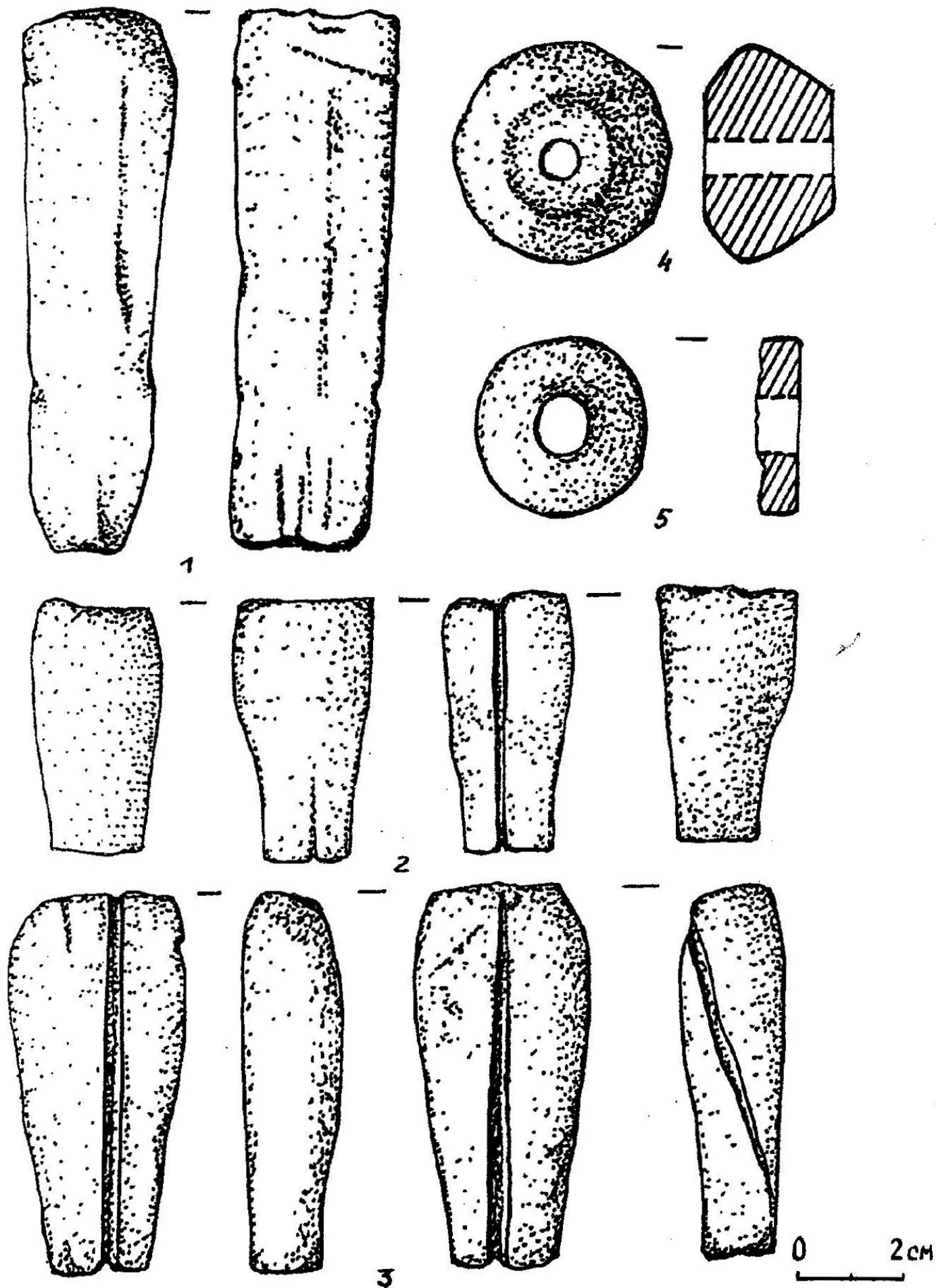

Рис.12. Знахідки з поселення черняхівської культури в с.Свірж. 1-3 – кам'яні бруски, 4,5 – пряслиця.